

ĐẠI HỌC QUỐC GIA THÀNH PHỐ HỒ CHÍ MINH
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

BÙI HUY DU

TƯ TƯỞNG TRIẾT HỌC CỦA TRẦN NHÂN TÔNG

Chuyên ngành: LỊCH SỬ TRIẾT HỌC
Mã số: 6222.80.01

LUẬN ÁN TIẾN SĨ TRIẾT HỌC

Người hướng dẫn khoa học:
PGS.TS. TRỊNH ĐOẢN CHÍNH

Phản biện:

1. PGS.TS. TRẦN NGUYỄN VIỆT
2. PGS.TS. TRƯƠNG VĂN CHUNG
3. PGS.TS. NGUYỄN XUÂN TẾ

Phản biện độc lập:

1. GS.TS. NGUYỄN HÙNG HẬU
2. PGS.TS. TRẦN NGUYỄN VIỆT

THÀNH PHỐ HỒ CHÍ MINH - 2011

MỤC LỤC

Trang

PHẦN MỞ ĐẦU	1
PHẦN NỘI DUNG	
Chương 1: CƠ SỞ XÃ HỘI VÀ TIỀN ĐỀ LÝ LUẬN HÌNH THÀNH TƯ TƯỞNG TRIẾT HỌC TRẦN NHÂN TÔNG	10
1.1. Đặc điểm điều kiện lịch sử, kinh tế, chính trị – xã hội Việt Nam thời kỳ nhà Trần – cơ sở xã hội hình thành tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	10
1.1.1. Khái quát đặc điểm điều kiện lịch sử, kinh tế, chính trị – xã hội thời kỳ nhà Trần	10
1.1.2. Sự phát triển văn hóa, giáo dục thời kỳ nhà Trần.....	26
1.2. Những tiền đề lý luận và tôn giáo hình thành tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	33
1.2.1. Giá trị văn hóa Việt Nam truyền thống và tư tưởng của “Tam giáo” với việc hình thành tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	33
1.2.2. Tư tưởng triết học Trần Thái Tông và Tuệ Trung Thượng sĩ – tiền đề lý luận trực tiếp của tư tưởng triết học Trần Nhân Tông.....	56
Kết luận chương 1	83
Chương 2:NỘI DUNG TƯ TƯỞNG TRIẾT HỌC CỦA TRẦN NHÂN TÔNG	86
2.1. Thế giới quan trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	86
2.1.1. Quan niệm về bản thể trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	89
2.1.2. Mối quan hệ giữa bản thể và thế giới hiện tượng trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	105

2.2. Nhân sinh quan và triết lý đạo đức trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	114
2.2.1. Quan niệm của Trần Nhân Tông về cuộc đời con người và về vai trò của con người trong cuộc sống	114
2.2.2. Quan niệm của Trần Nhân Tông về vấn đề rèn luyện tinh thần đạo đức, trí tuệ, giải thoát	122
Kết luận chương 2	129
Chương 3: ĐẶC ĐIỂM VÀ GIÁ TRỊ LỊCH SỬ CỦA TƯ TƯỞNG TRIẾT HỌC TRẦN NHÂN TÔNG	132
3.1. Những đặc điểm chủ yếu của tư tưởng triết học Trần Nhân Tông ..	132
3.1.1. Tính kế thừa, dung hợp trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	132
3.1.2. Tinh thần thiền hành động, nhập thế tích cực trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	147
3.1.3. Tính nhân văn trong tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	155
3.2. Giá trị lịch sử của tư tưởng triết học Trần Nhân Tông	164
3.2.1. Tư tưởng triết học Trần Nhân Tông đã góp phần tạo nên hệ thống triết lý thiền đặc sắc của Phật giáo Việt Nam	169
3.2.2. Tư tưởng triết học Trần Nhân Tông là nền tảng tinh thần để xây dựng một quốc gia độc lập, thống nhất và một nền chính trị thân dân	174
Kết luận chương 3	195
KẾT LUẬN CHUNG	197
PHỤ LỤC	203
TÀI LIỆU THAM KHẢO	213
DANH MỤC CÔNG TRÌNH ĐÃ CÔNG BỐ	222

LỜI CAM ĐOAN

Tôi cam đoan đây là công trình do tôi nghiên cứu, dưới sự hướng dẫn của PGS, TS. Doãn Chính. Kết quả nghiên cứu được công bố trong luận án là trung thực. Các tài liệu sử dụng trong luận án có nguồn gốc, xuất xứ rõ ràng.

Người thực hiện

BÙI HUY DU

PHẦN MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài

Trong sự nghiệp đổi mới đất nước do Đảng và nhân dân ta khởi xướng và tiến hành, cùng với nhiệm vụ phát triển toàn diện các lĩnh vực kinh tế, chính trị – xã hội, khoa học và công nghệ, giáo dục và văn hóa, đặc biệt là đẩy mạnh sự nghiệp công nghiệp hóa, hiện đại hóa nhằm “xây dựng nước ta thành một nước công nghiệp có cơ sở vật chất – kỹ thuật hiện đại, cơ cấu kinh tế hợp lý, quan hệ sản xuất tiên bộ, phù hợp với trình độ phát triển của lực lượng sản xuất, đời sống vật chất và tinh thần cao, quốc phòng, an ninh vững chắc” [21, tr. 18], chúng ta còn có một nhiệm vụ hết sức quan trọng đó là “xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc”, tương xứng với sự phát triển của nền kinh tế – xã hội. Đó cũng chính là triết lý của sự phát triển xã hội hài hòa và bền vững. Bởi vì, văn hóa nói chung và những giá trị tinh thần, tư tưởng của dân tộc Việt Nam nói riêng không chỉ là nền tảng tinh thần và là một trong những động lực phát triển xã hội mà còn là một trong những nguồn lực nội sinh bền bỉ và mạnh mẽ nhất “hun đúc nên tâm hồn, khí phách, bản lĩnh Việt Nam” [23, tr. 54], giúp chúng ta có thể tiếp nối và phát huy sức mạnh truyền thống dân tộc trong công cuộc đổi mới và hội nhập quốc tế ngày càng sâu rộng, phong phú nhưng không kém phần phức tạp hiện nay.

Trong tiến trình của công cuộc đổi mới, hơn 20 năm qua đất nước ta đã đạt được những thành tựu thực sự to lớn và toàn diện trên các mặt kinh tế, chính trị, văn hóa, xã hội. Đạt được kết quả đó, văn hóa đóng

vai trò rất quan trọng bởi văn hóa là nền tảng tinh thần của xã hội, là yếu tố nội sinh, là động lực và mục tiêu của sự phát triển kinh tế – xã hội. Do đó, có thể nói xây dựng, phát triển văn hóa chính là củng cố xây dựng và phát triển nền tảng tinh thần của xã hội. Thiếu nền tảng tinh thần tiến bộ, lành mạnh, không thể có sự phát triển kinh tế – xã hội bền vững. Văn kiện Đại hội X, Đảng Cộng sản Việt Nam đã xác định: “Phát triển kinh tế là trung tâm, xây dựng Đảng là then chốt, phát triển văn hóa – nền tảng tinh thần của xã hội.” [24, tr. 213]

Cùng với sự nghiệp đổi mới ở nước ta hiện nay, việc mở cửa hội nhập giao lưu văn hóa với tất cả các nước trên thế giới là một xu thế và quy luật tất yếu. Chúng ta không thể bảo tồn những giá trị văn hóa của dân tộc bằng cách khép kín, thu mình, đóng cửa; nhưng ngược lại, chúng ta cũng không thể thực sự phát triển nếu như mở cửa không kiểm soát, đánh mất bản sắc văn hóa dân tộc. Do đó, để bảo tồn và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc, một mặt chúng ta phải giữ gìn những giá trị truyền thống tốt đẹp của văn hóa dân tộc; mặt khác, phải mở rộng giao lưu và tiếp thu có chọn lọc tinh hoa văn hóa nhân loại. Đúng như Văn kiện của Đảng đã khẳng định: “Trong điều kiện kinh tế thị trường và mở cửa giao lưu quốc tế phải đặc biệt giữ gìn và nâng cao bản sắc văn hóa dân tộc, kế thừa và tiếp thu truyền thống đạo đức, tập quán tốt đẹp và lòng tự hào dân tộc. Tiếp thu tinh hoa của các dân tộc trên thế giới, làm giàu đẹp thêm nền văn hóa Việt Nam.” [21, tr. 111]

Vì vậy, việc tìm hiểu, nghiên cứu những giá trị văn hóa tinh thần của dân tộc ta trong tiến trình lịch sử tư tưởng Việt Nam, trên cơ sở đó phát huy sức mạnh của những giá trị văn hóa truyền thống tốt đẹp và lâu

đời của dân tộc trong cuộc sống hôm nay là việc làm vừa có ý nghĩa lý luận lâu dài vừa có tính thời sự cấp bách.

Trong lịch sử tư tưởng Việt Nam, Thiên phái Trúc Lâm đời Trần, trong đó tiêu biểu là tư tưởng triết học của Trần Nhân Tông – “đệ nhất tổ thiên Trúc Lâm Yên Tử” nổi lên như một dấu son, góp phần khắc họa khá đậm nét bản sắc, cốt cách tâm hồn Việt Nam nói chung và đặc trưng của triết học Phật giáo Việt Nam nói riêng trong quá trình phát triển. Trần Nhân Tông không chỉ là nhà chính trị – một vị vua anh minh, “nhân từ, hòa nhã, cố kết lòng dân, sự nghiệp trùng hưng sáng ngời thuở trước” [85, tr. 44] mà còn là nhà quân sự tài năng; không chỉ là nhà văn, nhà thơ mà còn là nhà tư tưởng lớn, một bậc thiên sư lỗi lạc – người sáng lập ra một dòng thiền mang bản sắc Việt Nam. Ông đã biết dung hợp các nguồn tư tưởng từ quá khứ của dân tộc với triết lý phong phú, sâu sắc, thâm trầm của Nho, Lão, đặc biệt là triết lý Phật giáo, bằng sự kế thừa, chọn lọc các dòng thiền trước đây như Tỳ Ni Đa Lưu Chi (Vinitaruci), Vô Ngôn Thông, Thảo Đường và tư tưởng triết lý thiền của Trần Thái Tông, Tuệ Trung Thượng sĩ để sáng tạo nên hệ thống tư tưởng triết học của mình với những nét độc đáo và đặc sắc riêng, ghi dấu ấn sâu đậm trong lịch sử tư tưởng Việt Nam.

Chính vì thế, tôi đã chọn vấn đề “*Tư tưởng triết học Trần Nhân Tông*” làm đề tài luận án Tiến sĩ của mình.

2. Tổng quan tình hình nghiên cứu đề tài

Sự nghiệp, cuộc đời của Trần Nhân Tông nói chung, tư tưởng triết học của Trần Nhân Tông nói riêng từ trước tới nay đã được nhiều nhà khoa học quan tâm nghiên cứu ở nhiều mặt, qua các chủ đề phong phú

và sâu sắc khác nhau. Có thể khái quát kết quả các công trình nghiên cứu đó trong ba chủ đề chính sau:

Thứ nhất, đó là các công trình nghiên cứu về Trần Nhân Tông trên phương diện lịch sử. Tiêu biểu cho chủ đề này phải kể đến các tác phẩm lớn như: Tác phẩm *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1998; *Đại cương lịch sử Việt Nam*, do Trương Hữu Quýnh, Đinh Xuân Lâm, Lê Mậu Hãn chủ biên, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, xuất bản năm 2005; tác phẩm *Tìm hiểu xã hội Việt Nam thời Lý – Trần*, của Viện Sử học, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, xuất bản năm 1980 và tác phẩm *Sự phát triển của tư tưởng ở Việt Nam từ thế kỷ XIX đến Cách mạng Tháng Tám* (3 tập), của Trần Văn Giàu, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, 1996; *Cuộc kháng chiến chống xâm lược Nguyên – Mông thế kỷ XIII* của Hà Văn Tấn – Phạm Thị Tâm, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1975... Các công trình khoa học trên đã trình bày và phân tích khá khái quát và sâu sắc điều kiện kinh tế, chính trị, xã hội cũng như tiền đề lý luận hình thành tư tưởng triết học Trần Nhân Tông như: Hình thái kinh tế thời Lý – Trần, thể chế chính trị và kết cấu đẳng cấp thời Lý – Trần, văn hóa và tư tưởng thời Lý – Trần với các vấn đề nghiên cứu khá sâu sắc như: Tư tưởng chính trị và xã hội thời Lý – Trần, Nho giáo ở Việt Nam, các yếu tố Phật, Nho, Đạo được tiếp thu và chuyển hóa như thế nào trong thời đại Lý – Trần, ý nghĩa xã hội của phái Trúc Lâm thời Trần... Các công trình trên cũng đã nghiên cứu khá kỹ về cuộc đời, thân thế và sự nghiệp của Trần Nhân Tông gắn liền với các biến cố lịch sử Việt Nam giai đoạn thế kỷ XIII – XIV, giúp người đọc có cái nhìn tổng quát hơn về Trần Nhân Tông.

Thứ hai, đó là các công trình nghiên cứu về Trần Nhân Tông dưới góc độ lịch sử tư tưởng văn hóa, tôn giáo. Liên quan đến chủ đề này phải kể tới các công trình như: *Thơ văn Lý – Trần*, do Viện Văn học biên soạn, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, xuất bản năm 1989; *Việt Nam Phật giáo sử luận* của Nguyễn Lang, Nxb. Văn học, Hà Nội, xuất bản năm 2000; *Lịch sử Phật giáo Việt Nam*, do Nguyễn Tài Thư chủ biên, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, xuất bản năm 1993; *Phật giáo Việt Nam từ khởi nguyên đến thế kỷ XIII* của Trần Văn Giáp, Ban Tu thư, Đại học Vạn Hạnh, Sài Gòn, xuất bản năm 1968; *Lịch sử Phật giáo Việt Nam*, của Thích Minh Tuệ, Thành hội Phật giáo Tp. Hồ Chí Minh, xuất bản năm 1993; *Tam tổ thực lục*, Viện nghiên cứu Phật học Việt Nam, xuất bản năm 1995 (Thích Phước Sơn dịch và chú giải); *Thiền uyển tập anh*, Nxb. Văn học, Hà Nội, 1993; *Tổng tập văn học Phật giáo Việt Nam* (3 tập) của Lê Mạnh Thát, Nxb, Tp. Hồ Chí Minh, xuất bản năm 2002; *Thiền học Việt Nam* của Nguyễn Đăng Thục, Nxb. Lá Bối, Sài Gòn, 1966; *Tư tưởng Phật giáo Việt Nam* của Nguyễn Duy Hinh, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, xuất bản năm 1999; *Thiền luận* (quyển thượng, quyển trung, quyển hạ) của Daisetzteitaro Suzuki, Nxb. Tổng hợp, Tp. Hồ Chí Minh, xuất bản 2005.

Trong các công trình trên phải kể đến tác phẩm lớn như *Thơ văn Lý – Trần*, do Viện Văn học biên soạn. Đây là công trình khoa học công phu, đồ sộ, cung cấp cho người đọc một cách khá đầy đủ và đáng tin cậy các bản văn về thơ, văn của Trần Nhân Tông, cùng với sự giới thiệu đánh giá khái quát về sự nghiệp thơ văn, tư tưởng của Trần Nhân Tông; hay như các tác phẩm *Việt Nam Phật giáo sử luận* của Nguyễn Lang, *Tổng tập văn học Phật giáo Việt Nam* của Lê Mạnh Thát, *Lịch sử Phật*

giáo Việt Nam, do Nguyễn Tài Thư chủ biên, đã trình bày và phân tích khá sâu sắc tư tưởng cũng như vai trò, vị trí của Trần Nhân Tông trong lịch sử tư tưởng Phật giáo Việt Nam nói chung và Thiền tông Việt Nam nói riêng... Tất cả các công trình thuộc chủ đề thứ hai này giúp ta thấy rõ giá trị về văn hóa, tư tưởng, tôn giáo mà Phật hoàng Trần Nhân Tông đã đóng góp cho lịch sử tư tưởng Việt Nam.

Thứ ba, đó là các công trình nghiên cứu về Trần Nhân Tông dưới góc độ tư tưởng triết học, như các tác phẩm: *Lịch sử tư tưởng Việt Nam*, tập 1, do Nguyễn Tài Thư chủ biên, Nxb. Khoa học xã hội, xuất bản năm 1993; *Đại cương triết học Phật giáo Việt Nam từ khởi nguyên đến thế kỷ XIV* của Nguyễn Hùng Hậu, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, xuất bản năm 2002; *Lược khảo tư tưởng Thiền Trúc Lâm Việt Nam* của Nguyễn Hùng Hậu, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1997; *Góp phần tìm hiểu tư tưởng triết học Phật giáo Trần Thái Tông* của Nguyễn Hùng Hậu, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1996; *Tư tưởng triết học của Thiền Phái Trúc Lâm đời Trần* của Trương Văn Chung, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, xuất bản năm 1998; *Đại cương lịch sử tư tưởng triết học Việt Nam*, tập 1, do Nguyễn Hùng Hậu chủ biên, Nxb. Đại học quốc gia, Hà Nội, xuất bản năm 2002; *Tư tưởng Việt Nam thời Lý – Trần*, do Doãn Chính – Trương Văn Chung chủ biên, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, xuất bản năm 2008; *Lịch sử tư tưởng triết học Việt Nam*, tập 1, do Nguyễn Trọng Chuẩn chủ biên, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2006; và các tác phẩm khác như *Tam tổ Trúc Lâm giảng giải* của Thích Thanh Từ, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh, 1997; *Thiền sư Việt Nam* của Thích Thanh Từ, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh, 1995; *Thiền học đời Trần* của Thích Thanh Từ chủ biên, Viện Nghiên cứu Phật học Việt Nam, 1995; *Trần Nhân Tông*